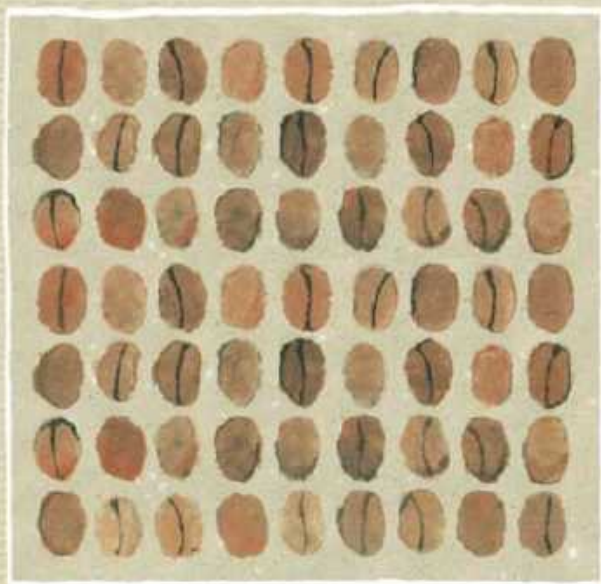

DAVID RANSOM

Fair trade

Společensko-ekologická edice
Nakladatelství DOPLNĚK

DAVID RANSOM

Fair trade

Společensko-ekologická edice
Nakladatelství DOPLNĚK

Vydání knihy podpořilo statutární město Brno.

B | R | N | O

Na vydání publikace se podílela také Asociace pro fair trade.

Toto je překlad knihy No-Nonsense Guide to Fair Trade z angličtiny, poprvé publikované v roce 2006, vydaný po dohodě s New Internationalist Publications.

© New Internationalist Publications Ltd 2006

Translation © Daniel Hrabina, 2011

ISBN 978-80-7239-270-4

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ

Na podzim roku 2003 se v Brně setkávají několik studentů a lidí občansky aktivních, které zaujalo téma fair tradu, a zjišťují, že v České republice až na řemeslné výrobky není žádný fair trade k mání a o jeho existenci ví jen pár zasvěcených. Koho chuť a kvalita fairtradové čokolády nebo neobvykle dobré kávy oslovuje, musí si pro ně zajet do Vídně či Drážďan. A tak se rozhodnou, že je potřeba s tím něco udělat...

Totéž si řekli i další lidé jinde v republice a od té doby se příběh fair tradu významně posunul. Koncept fair tradu, známý už pár desítek let v Evropě i Americe, se uchytil také zde. Vzniklo několik organizací (jejich přehled najdete na konci knihy), objevili se dovozci, velkoobchodníci, specializované obchody. Na fair trade dnes můžeme narazit v mnoha prodejnách zdravé výživy, v supermarketech i hypermarketech, drogeriích, kavárnách, podnikových kantýnách, internetových obchodech nebo třeba i v automatu na kávu na nádraží.

Za rok 2009 činil obrat fairtradových výrobků v ČR 50 milionů korun a bylo možné koupit až 2 500 různých produktů na stále více prodejních místech, včetně některých velkých maloobchodních řetězců. Obrat každoročně vzrůstá o desítky procent, a to i navzdory krizi.

Nabídka fairtradových výrobků celosvětově neustále roste – dnes tak existuje například i fairtradové zlato, kondomy nebo tak zvláštní produkt jako bambusové rakeve. I když takovou rakev si u nás zatím zakoupit nemůžeme, popularita fairtradové kávy narůstá. Máme však stále co dohánět. Představa, že se Česká republika brzy přiblíží Anglii, kde fairtradová káva získala přes 20% podíl na trhu, je stále jen vzdáleným přáním. Jako z říše snů nám pak může znít zpráva ze Švýcarska, že více než polovina zde prodaných banánů je fairtradového původu a pro největší řetězec se staly minimálním standardem kvality, takže jiné než fairtradové banány už ani neprodává...

Fair tradu přináležejí důstojné místo mezi stále populárnějšími koncepty odpovědné spotřeby, jako je dnes už také u nás rozšířená a dobře známá bio produkce (velká část fairtradových potravin je zároveň bio;

mnohé ne-bio fairtradové potraviny fakticky také, ač z důvodu vysoké ceny certifikace známku bio nemají), certifikace Forest Stewardship Council (FSC) pro lesní produkty, výrobky ze dřeva a papíru či nám téměř neznámá certifikace Marine Stewardship Council (MSC) na mořské produkty.

Přes rostoucí oblibu u nás stále chybí populární a čtivá publikace k tomuto tématu – právě tato kniha má ambici mezeru zaplnit. Ransomův průvodce je tak první podrobnější do češtiny přeloženou publikací o fair tradu a patří velký dík nakladatelství Doplněk, že se jí ochotně ujalo.

Přeji pěkné čtení všem, kteří se chtějí o fair tradu dozvědět více než jen to, co je k nalezení na obalech výrobků či webech obchodníků. Nepochybují také o tom, že kniha předeštlá čtenáři kontroverzní otázky, neboť fair trade není všelékem a řešením chudoby všech. Z autorova podání je vidět, že i v rámci hnutí fair trade existují rozdíly a různé pohledy na to, který fair trade je ten nejsprávnější.

Luděk Štěrbá

PŘEDMLUVA

„JE FAIR TRADE opravdu fér?“ Tato otázka bystrého desetiletého dítěte při setkání *adivasiů* (původních obyvatel) z Indie s britskými žáky nás zcela zaskočila. Tyto děti se právě učily o historii původních obyvatel, kteří se věnují pěstování čaje ve vesnici Čembakolli v jihoindickém údolí Gudalur. Hotový čaj se prodává přímo spotřebitelům, což zajišťuje nová iniciativa Just Change (Spravedlivá změna) snažící se do fair tradu (spravedlivého obchodu) vnášet nové prvky.

Organizace ACCORD, pro niž v Indii pracujeme, pomohla pěstitelům díky výsadbě čaje zlegalizovat držbu území zděděného po předcích. Ačkoliv jim pěstování čaje pomohlo zvýšit příjmy, učinilo je také zranitelnějšími vůči eufemisticky nazývaným „tržním silám“. Hledání bezpečnějšího trhu nás přivedlo k hnutí fair trade, jež se zdálo být vyslyšením našich vroucných přání.

Fair trade byl revoluční, protože představoval zásadní změnu. Volání „fair trade namísto pomoci“ znamenalo nahrazení charity spravedlností. Používání výrazu „férový“ odhalilo nesnadno stravitelnou skutečnost, že světový obchod férový není a že jeho pravidla jsou vytvářena tak, aby sloužila vykořisťování chudých zemí i lidí.

Slovo začínající na „f“ začalo vzbuzovat respekt. Zní teď ze všech úst v každém supermarketu¹ a je tak v módě, že i Nestlé – největší potravinářská korporace na světě – má tu drzost chopit se tohoto loga a profitovat z něj.

Jak tedy bude vypadat další krok? Můžeme dovolit očividně pochybným společnostem – jakou je například Nestlé –, aby si uzurpovaly fair trade a roky práce jeho průkopníků? Anebo se pokusíme změnit pravidla hry a začneme opravdu jednat?

Fair trade byl až doposud doménou slušných lidí střední třídy, kteří mají smysl pro spravedlnost. Nejde tu však pouze o faktor dobrého pocitu a úlitbu špatnému svědomí spotřebitelů?

¹ Situace v České republice je zatím poněkud odlišná. Pozn. překl.

Koupě fairtradových výrobků zahřeje na duši tak, jako nákup produktů ekologického zemědělství svědčí našemu tělu. Z pohledu výrobců to ale doposud neznamenal téměř nic jiného než jen posun od chamtivých ke zjevně shovívavějším nadnárodním společnostem. Minimální mzda je nyní celosvětově považována za základní právo zaměstnanců. Představuje cenu, kterou musí zaměstnavatel zaplatit, ať už si to podnik může dovolit nebo ne. Avšak proč na minimální mzdu nemají právo i malí producenti a zemědělci? Po celém světě nutí vykořisťování drobné zemědělstve k zoufalým krokům.

Ačkoliv se zdá, že se veškerý ten humbuk zabývá zejména slušnou odměnou pro výrobce, jde především o spotřebitele. Fair trade musí překonat fázi, kdy je jen jednou z mnoha značek poskytujících spotřebiteli možnost výběru. Musí změnit poměr sil mezi výrobcí a společnostmi nakupujícími jejich produkt – bez ohledu na to, jde-li o nenasytané nadnárodní společnosti nebo férové dovozce.

Ale ony britské děti se vyznaly. Dříve než jsme jim mohli na jejich otázku odpovědět, museli jsme vše důkladně promyslet. „Je fér,“ připustili jsme, „ale mohl by být ještě férovější.“ A tato věta v kostce shrnuje současný stav debaty o hnutí fair trade.

V knize *Fair trade* David Ransom tuto debatu obecně přibližuje na základě vyprávění příběhů z celého světa. Živá diskuze se rozvine v okamžiku, kdy potřeba zásadní proměny nespravedlivého světového obchodu získá na naléhavosti. Autor také podotýká, že nikdo není jen „spotřebitelem“ nebo jen „producentem“ – všichni jsme jedním i druhým zároveň – a že nyní přišel čas, kdy je třeba propojit tělo s duší a spravedlnost s ekologií.

Stan a Mari Marcel Thekaekarovi

Stan a Mari Marcel Thekaekarovi jsou zakladateli organizace ACCORD pracující s lidmi, kteří žijí v kmenovém společenství v Gudaluru ve státě Tamilnádu.

ÚVOD

Krátká procházka zákoutími historie mezinárodního obchodu a několik momentek k dokreslení celkového dojmu. Jak „volný“ obchod a „zákon komparativní výhody“ dosáhly vedoucího postavení a kdo na ně doplácí. Co se hnutí fair trade snaží v této věci podnikat.

Stejně jako v lásce a válce, i v obchodě je vše fér. Samotná myšlenka „spravedlivého“ obchodu se z jednoho úhlu pohledu zdá být zároveň konstatováním zjevné skutečnosti i protimluvem. Je přece samozřejmé, že nakupovat lze jen od někoho, kdo prodávat chce, a naopak – při obchodování jde o dobrovolnou výměnu mezi dospělými, kteří k ní dali souhlas, a je tudíž fér již z povahy věci. Rovněž si protiřečí výraz „spravedlivý obchod“, protože obchodování je lidem přirozené a dokáže se samo regulovat prostřednictvím neviditelné ruky trhu. Etika do žádné z jeho částí nepatří. Trhu se nelze vzepřít. Jako v případě pralesů nebo přílivu a odlivu oceánu, lze do trhu zasahovat jen na vlastní nebezpečí.

Tento ortodoxní názor přetrvává již po nějakou dobu a mohl by si snad činit nároky na úspěch i do budoucna, kdyby nebyl tak očividně absurdní. Kdo jsou ti lidé, kteří se nemohou vzepřít trhu, systému, jež vynalezli sami a údajně ve svém nejlepším zájmu? V čem spočívá síla trhu, jež se podobá síle přírody, když se ta první snaží zničit tu druhou? Trhy a obchod jsou lidskými výtvoři, a jsou proto v nejednom ohledu náchylné k selháním, poněvadž jejich touha po neomylnosti snižuje jejich schopnost poučit se z vlastních chyb.

A co je tedy v obchodu fér? Položme si dvě jednoduché otázky: Kdo z něj má prospěch a kdo za něj zodpovídá? V případě „volného“ obchodu zní odpověď na první otázku velmi přímočaře: bohatí a mocní. Jinak řečeno, nespravedlnost tohoto obchodu bije do očí. Odpověď na druhou otázku je ještě jednodušší: nikdo. Nespravedlivý obchod je smrtelným nepřítelem demokratické odpovědnosti, která se mu staví do cesty. Fair trade usiluje primárně o znovuzískání lidské kontroly nad mechanismem,

kteřý o sobě prohlašuje, že funguje v zájmu všech, ale už se ani nesnaží, aby to dokázal.

O tom, jak jsme se do téhle šlamastyky dostali, nám leccos může napovědět historie. Slovo „trade“ (obchod) se v angličtině používá překvapivě krátce. Navzdory tomu se však jeho význam výrazně měnil. Původně tento výraz označoval trasu nebo stezku vyšlapanou lidskými chodidly. Od 14. století se slovo používalo také pro lodní trasu a přeneseně se jím začal označovat styl života. Před několika stovkami let (a někdy i dnes) se o lidech říkalo, že „sledují svou kariéru“ (follow a trade) – řemeslo kameníka, krejčího či tesaře, který v hierarchii společenských tříd stojí někde na pomezí „odborníků“ a „pomocných dělníků“. V zadních částech majestátních domů a luxusních hotelů je někde ještě možné nalézt cedule vyznačující „vchod pro řemeslníky“ (Tradesmen's Entrance). Teprve ve 20. století začalo slovo „trade“ označovat výhradně výměnu věcí za účelem zisku. Proces, jehož prostřednictvím se životní styl změnil ve způsob vydělávání peněz, nám nejvíce napoví o tom, co je potřeba vědět o záludnostech vyplývajících ze současného významu slova.

Přídavné jméno „volný“ způsobuje další komplikace, dojde-li k jeho spojení se slovem „obchod“, jak to standardní ekonomie běžně činí. V 19. století se průmyslový kapitalismus šířil světem na svalech a šlachách evropských říší. Většina z nich byla založena na vojenském podrobení a udržování hrubou silou. Tato impéria provozovala řadu merkantilistických obchodních systémů, jež bez uděleného povolení a zajištěného vlastního prospěchu neumožňovaly obchodní výměnu se svými rivaly ani s kýmkoliv jiným. Hlavním účelem zahraničního obchodu bylo obohacení a oslavování panovníků koloniálních mocností, ať už šlo o Španělsko, Portugalsko, Francii, Británii či Nizozemsko.

Komparativní výhoda

Spolu s rostoucím bohatstvím a vlivem si průmyslový kapitalismus zejména v Británii začal žádat teorii, jež by ospravedlnila, proč by se měl namísto vybraných členů královské rodiny a velkostatkářů stát právě tento systém právoplatným dědicem hmotných statků, které bylo možno sklízet z mezinárodního obchodu. S teorií „komparativní vý-

hody“ se přišlo na počátku 19. století, aby se zdůvodnilo, proč by měl být obchod nezatížený merkantilistickými omezeními nakonec prospěšný všem – a jen zcela náhodou, samozřejmě, také průmyslovým kapitalistům. Započaly se neutuchající a těžko srozumitelné spory mezi zastánci volného obchodu a jejich rivaly, které v tomtéž duchu trvají dodnes.

Myšlenka „komparativní výhody“ bývá většinou přisuzována britskému milionáři, burzovnímu makléři a podnikateli Davidu Ricardovi, který měl vylepšit teorii „absolutní výhody“ navrženou Adamem Smithem. Podle Ricardovy teorie každá část světa disponuje jistou hospodářskou výhodou. Tak například Británie počátku 19. století měla výhodu v průmyslové výrobě plátna. Nacházely se zde rozsáhlé zásoby uhlí a vyráběly parní stroje, jež poháněly zpracovatelské závody. A když byli lidé donuceni opustit venkovskou půdu a odejít do velkých měst, měla Británie dostatek pracovních sil, které v těchto továrnách mohly být zaměstnány. Bývalá britská kolonie v Americe na druhou stranu disponovala velkými plochami zemědělské půdy, nedostatkem městské pracovní síly a na jihu příhodným podnebím k pěstování bavlny. Pro Ameriku tedy mělo smysl posílat bavlnu ke zpracování na plátno do Británie a zpětně kupovat až výsledný produkt. Obě země na tom byly díky co nejefektivnější „mezinárodní dělbě práce“ lépe, než kdyby se každá z nich snažila o to samé.

„Komparativní výhoda“ věci poněkud zkomplikovala tím, že podle ní výhody platily nejen mezi národními ekonomikami, ale i v nich samotných. Takže ačkoliv Anglie produkovala pšenici i železo levněji než Polsko, její komparativní výhoda v železe byla větší než její absolutní výhoda v pšenici. Bylo tedy logické, aby Anglie dovážela pšenici z Polska, ačkoliv svou vlastní pšenici mohla vypěstovat efektivněji. Poláci na tom budou lépe, protože je nákup anglického železa za pšenici bude stát méně pracovních sil, než kdyby je vyráběli sami. Angličané si také polepší a dosáhnou čistého zisku, protože Poláci jim za jejich železo nabídnou dostatek pšenice. Tímto způsobem mezinárodní trh funguje za účelem maximalizace efektivity každé národní ekonomiky. Lze to těžko prokázat, avšak při správné formulaci to může znít docela přesvědčivě.

Ricardo nebo Marcetová

Problém s danou teorií spočívá už v jejím vzniku, protože jako první s ní nepřišel David Ricardo, ale Jane Marcetová, plodná autorka učebnic v oborech tak odlišných jako chemie a filozofie a také autorka fiktivních „rozhovorů“ mezi studentkami a jejich učiteli. Rok před publikováním Ricardových *Zásad politické ekonomie a zdanění* vyšly *Rozhovory o politické ekonomii* paní Marcetové, jež obsahovaly téměř kompletní teorii komparativní výhody vyložené formou dialogu mezi „Caroline“ a „paní B“. Není třeba dodávat, že její příspěvní nebylo uznáno a že je tento koncept stále přisuzován Ricardovi. Ekonomická ortodoxie je stejně jako každá jiná náchylná k běžným předsudkům – v tomto případě se jedná o podřazenost žen a nadřazenost burzovních makléřů.

Když tedy dojde na porovnávání výhod, člověk zaujme pozici závisléjší na tom, kde se nachází. Například ctižádostiví američtí kapitalisté si mohli handicap komparativní výhody velmi dobře vyzkoušet na vlastní kůži. Na bavlněném plátně bylo možné vydělat daleko více než na surové bavlně. Proces průmyslového zpracování bavlně přidával „hodnotu“, jež se odrážela ve vysoké ceně plátna v porovnání se surovým produktem. Kdyby se přádelny nacházely v Americe místo v Británii, mohli by Američané z této hodnoty utržit více na ziscích a zaměstnanosti. Dle soudobého výkladu komparativní výhody v imperiální Británii by američtí pěstitelé bavlny nemohli zbohatnout, zatímco britští majitelé zpracovatelských závodů by bohatli donekonečna. To se americkým kapitalistům samozřejmě nelíbilo. Jednoduše to nebylo fér. A tak nakonec neváhali investovat do války o nezávislost na Británii, v jejímž důsledku byl vytvořen americký kapitalistický moloch a do nic netušícího světa bylo uvedeno americké bavlněné plátno – například džínovina.

Otrocká práce

Plantáže s bavlnou na americkém jihu samozřejmě obdělávali otroci. Obchod s otroky fungoval celé stovky let jako každý jiný obchod, možná jen s daleko větším ziskem. Z pohledu amerických bavlněných baronů se muselo zdát, že otroctví je výhodou nade všechny výhody – bez ní by obchod s bavlnou nemohl vůbec existovat. Svoboda v jeho provozování

byla hájena se stejnou vervou jako v dnešní době volný obchod. Avšak slibně se rozvíjející průmysloví kapitalisté své továrny nemohli provozovat na základě otrocké práce. Otroctví fungovalo s velkým ziskem ve venkovských zemědělských podmínkách, ale v průmyslových městských oblastech, kde bylo nutné pracovní sílu za mzdu najímat a propouštět dle libosti, tomu tak nebylo. Otroctví podlamovalo „volný“ trh s pracovními silami (jako s každou jinou komoditou), nezbytnými pro průmyslovou revoluci. To byl jeden z požadavků, kvůli kterému se vedla a vyhrála americká občanská válka – opět z velké části za peníze průmyslových kapitalistů.

Velká hospodářská krize

Jinými slovy, ekonomickou ortodoxii téměř nelze rozlišit od názorů převládajících mezi bohatými a mocnými a v oblasti soukromého zájmu. Čím více o tom člověk přemýšlí, tím absurdnější se stává představa, že „volný“ obchod vůbec kdy existoval – nebo že by vůbec kdy existovat mohl. Nejzřetelnějším důkazem jsou pravidelné ekonomické propady nebo krize kapitalismu. Doposud nejhorší z nich byla velká hospodářská krize třicátých let, kdy se v několika málo letech mezi dvěma světovými válkami systém ocitl na pokraji zhroucení.² Dnešní zastánci volného obchodu vám povědí, že řešení krize zabránily snahy vlád o ochranu národního průmyslu před důsledky krize prováděné zvyšováním cel vůči zahraniční konkurenci, čímž došlo ke zmrazení mezinárodního obchodu a završení zkázy. Díky tomuto výkladu získal „protektionismus“ špatné jméno a nese si jej až dodnes.

Méně předpojatá vysvětlení si však všímají paralel mezi všeobecně netečným postojem vlád k jejich vlastnímu hospodářství (a masové nezaměstnanosti především) ve třicátých letech 20. století a lhostejností národních vlád vůči dnešní „globalizaci“ volného trhu. Přínejmenším je nutno podotknout, že kapitalismus v Americe se ve čtyřicátých letech vzpamatoval pouze díky rozhazovačným výdajům vlády na programy zaměstnanosti a na druhou světovou válku. Jen stěží se jedná

² Autor knihu psal ještě před vypuknutím další velké krize v roce 2008. Pozn. překl.

o dobrý příklad samoopravných mechanismů a příznivých důsledků sil volného trhu.

Po zkušenostech ze třicátých a čtyřicátých let bylo vyvíjeno cílené úsilí o zprůmyslnění evropských kolonií v Africe a Asii, které čerstvě získaly nezávislost, a v padesátých a šedesátých letech také v Latinské Americe. Tímto způsobem, alespoň podle tehdejších očekávání, mělo dojít k posílení státu a daleko rychlejší expanzi mezinárodních trhů průmyslového zboží ku prospěchu všem. Na globálním Jihu vládní programy „nahrazení dovozu“ povzbuzovaly rodící se průmyslovou výrobu, aby se dokázala etablovat pod ochranou celních bariér proti zahraniční konkurenci.

V některých oblastech, například v Japonsku a u „asijských tygrů“ – států jihovýchodní Asie (zejména Hongkongu, Singapuru, Tchaj-wanu a Jižní Koreje) – to fungovalo celkem dobře. Díky tomu, že jejich nové ekonomiky byly chráněny celními bariérami, se tyto země „orientovaly na vývoz“ a začaly vyrábět pro světové trhy. Jinde – především v Africe a Latinské Americe – to už tak dobře nefungovalo. Vznikl zde nevykonný zaostávající průmysl, který vyráběl pro místní trhy a jenž až do svého zhroucení pohlcoval obrovské dotace. Navzdory tomu mezinárodní obchod a světová ekonomika zažily svůj „zlatý věk“ růstu.

POČÁTKY SVĚTOVÉ OBCHODNÍ ORGANIZACE (WTO)

Na konci druhé světové války v mezinárodních vztazích převládla atmosféra, kterou lze charakterizovat slovy „již nikdy více“. Ta v roce 1945 vedla k založení Organizace spojených národů. Původním úmyslem bylo vytvořit přidružené orgány, jež by se OSN zodpovídaly. Mezi nimi byly i finanční instituce, z nichž nakonec vznikla Světová banka a Mezinárodní měnový fond. Mimoto také existovaly plány na založení mezinárodní obchodní organizace.

Mocným zájmem se však podařilo ekonomické instituce oddělit od těch politických. V roce 1948 byla uzavřena Všeobecná dohoda o clech a obchodu (GATT) s pouhými dvaceti třemi signatáři z řad nejbohatších zemí západního světa. Jejím účelem bylo řešit obchodní spory pomocí více **kol jednání**. Poslední z nich bylo zahájeno v Uruguayi v roce 1987. Jednou z dohod dosažených během „uruguayského kola“ byla transformace